

NYELVÉSZETI FÜZETEK.

SZERKESZTI SIMONYI ZSIGMOND.

42.

HANGÁTVETÉS
A MAGYAR NYELVBEN

IRTA

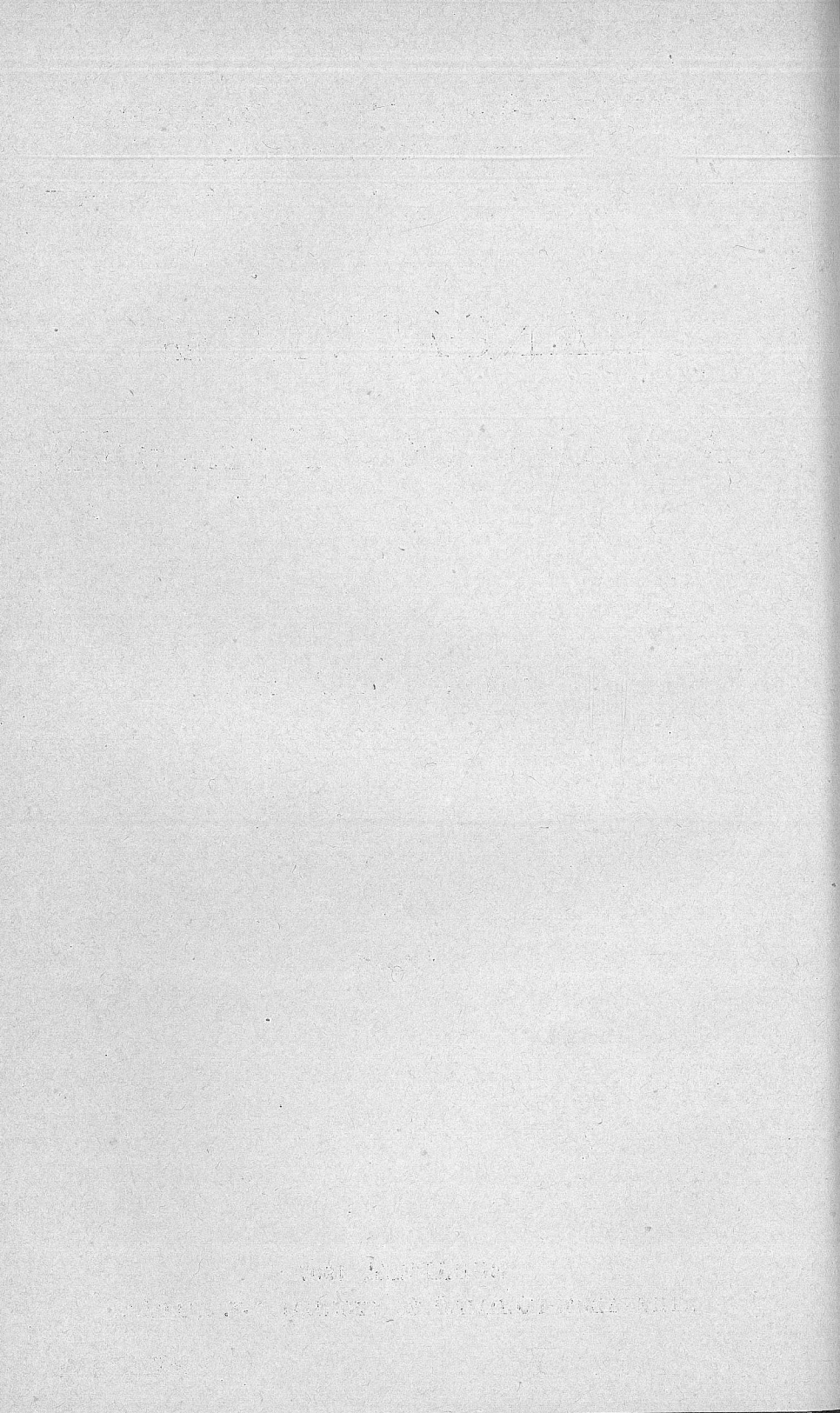
FEST SÁNDOR

BUDAPEST, 1907

ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI R.-T. KIADÁSA

Ára egy korona.

NYELVÉSZETI FÜZETEK.

SZERKESZTI SIMONYI ZSIGMOND.

42.

HANGÁTVETÉS
A MAGYAR NYELVBEN

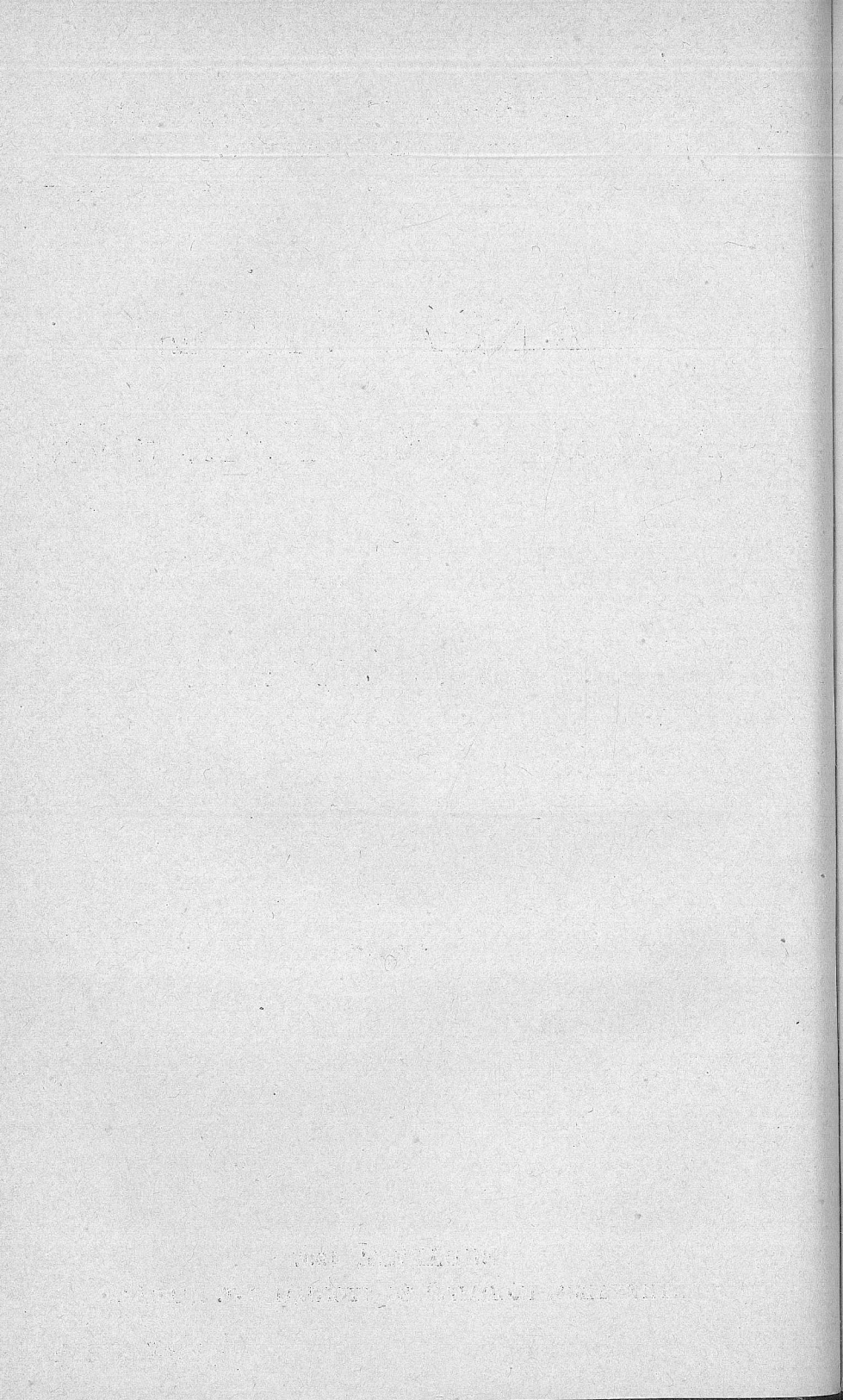
IRTA

FEST SÁNDOR

BUDAPEST, 1907

ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI R.-T. KIADÁSA

NYELVÉSZETI FÜZETEK.

SZERKESZTI SIMONYI ZSIGMOND.

42.

HANGÁTVETÉS
A MAGYAR NYELVBEN

IRTA

FEST SÁNDOR

BUDAPEST, 1907

ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI R.-T. KIADÁSA

A hangátvetés¹ lényegének megértése végett szükséges a hozzá hasonló nyelvi jelenségekkel való összehasonlítás alapján helyét ezen jelenségek közt körvonalazni. El kérdést, valamint a hangátvetés mibenlétét, okát és eredményeit a legbehatóbban *Wundt* fejtegeti »Völkerpsychologie« című művének »A hangok asszociációs hatásáról« szóló fejezetében. Fejtegetéseit a következőkben idézhetjük:

Érintkezési hatás akkor van, ha egy hang hat közvetlenül egy olyan másik hangra, mely közelében, rendszeren ugyanazon szóban van. Nemcsak magát a hangváltozást, de az ezt előidéző külső okot is közvetlenül látjuk tehát.

Azon hang, amelyből a hatás kiindul, indukáló, a megváltoztatott hang pedig az indukált. A hangoknak közvetlen vagy közvetett érintkezése — vagyis, amikor a két hang között más hangelem is van, — létesíthet érintkezési hatást. De a feltétel mindig az, hogy a két hang elég közel legyen egymáshoz, hogy a közvetlen hatás úgy fizikailag, mint pszichikailag lehetséges legyen; fizikailag, mert az artikulációs mozdulatoknak gyorsan kell egymásra következniök, pszichikailag, mert fel kell tenni, hogy a két hang bizonyos időben együtt volt a tudatban. Az érintkezési hatás egyoldalú, amikor az egyik hang indukáló, a másik indukált, de kölcsönhatás is lehetséges, amikor mindegyik hang indukáló és egyszersmind indukált. Az utóbbi eset ritka.

Az érintkezési hatás leggyakoribb esete a hangnak minőségileg való megváltoztatása hangvesztés nélkül. Több eset lehet-

¹ Anyaggyűjtés a következő folyóiratokból és szótárakból: *Magyar Nyelvőr* I—XXXIII. *Nyelvtudományi Közlemények* I—XXXIV. *Keleti Szemle* I—V. *Ethnographia* I—XIV. *Szarvas—Simonyi*: Magyar nyelvtörténeti szótár I—III. *Szinnyei J.* Magyar Tájszótár I—II. *Zolnai Gy.* Oklevélszótár. Azonkívül az idézett nyelvészeti munkáknak a hangátvetésre vonatkozó részei. — Értekezések: *Simonyi*: A hangátvetésről. (Nyr. VII.) *Wiklund*: En finsk metates i länord.

séges itt, mert a hangindukció minőségileg ellentétes formában és időileg ellentétes irányban történhetik. A minőségi ellentét abban áll, hogy az indukáló hang az indukáltat vagy magához hasonlóvá, vagy magától különbözővé teszi. A hatás eredménye aszerint: asszimiláció vagy disszimiláció.

Az időbeli ellentét: egy hang hathat az őt megelőző, vagy pedig a következő hangra. Az első esetben a hatás hátraható, az utóbbiban pedig előreható. A hangindukció jelenségei tehát: regresszív és progresszív asszimiláció, regresszív és progresszív disszimiláció. Példa a *hátraható asszimilációra*: *assimilare*, ered. *-ds-*, *avval*, *evvel*, *azval*, *ezvel* (teljes assz.); *agnus* lett *agnus*-ből, *ἐμβάλλω -vβ-* helyett, *azomban -nb-* h. (részleges asszimiláció). Vokálisnál ritka. Ide tartozik a német *Umlaut*. — *Előreható asszimiláció*: *klimmen -mb-* helyett, *forfex -rp-* helyett. Az uralaltaji, valamint a polinéziai nyelveknek ú. n. hangrendi harmóniája és az illeszkedés is nem egyéb előreható asszimilációnál.

A disszimiláció sokkal ritkább. Itt leginkább mássalhangzóknak van indukáló szerepük és rendszeren mássalhangzóra hatnak. A segédhangzónak mássalhangzók közé ékelése szintén disszimiláció eredménye. A regresszív hatás sokkal gyakoribb. Különösen az indogermán ősnyelvben lehetett gyakori, mert itt sok az aspiráta és a Grassmann-féle hangtörvény szerint egy szóban levő két aspiráta közül az első hehezét elveszíti: idg. **dhidheti*, vö. *τίθημι*. Más példa: *λάραξ*-ből lett *λάραξ*, *timmuc*-ből *tömlőc*. — *Előreható disszimiláció* különösen idegen szavak átvételénél: *turtur* — *Turteltaube*, *Barbier* — *borbély*.

Az asszimilációval és disszimilációval közel rokonok az elízió, apokopé és a hangátvetés.

A hangátvetés voltaképen hátraható asszimiláció. Szintén a hang anticipációján alapszik és csakis formában különbözik a hátraható asszimilációtól; az elv ugyanaz. Példák: *ζάριτος* — *ζαράτος*, *Born* — *Bronn*, ol. *formento* — lat. *frumentum*, *kanál* — *kalány*, *fekete* — *feteke*.

Mi okozza a hangátvetést?

Különböző szempontból kiindulva különböző véleménnyel vannak a nyelvészek a hangátvetés okáról. Az asszimilációs jelenségekkel szoros kapcsolatban tárgyalják leginkább az anticipáció elvének azonosságánál fogva. Ez a kapocs különösen a lélektani elméletekben fontos.

A régi grammatikusok az asszimilációs és disszimilációs jelenségeknek okát a jóhangzásban keresték. Még később is sokan legalább közreműködő hatást tulajdonítottak a széphangzásnak, tehát esztetikai indítóoknak.¹

A kényelem szeretete sem lehet ok, mert, — bár kétségtelen, hogy a legtöbb asszimiláció és disszimiláció bizonyos tekintetben megkönnyíti az artikulációt, — az eredményt nem lehet oknak venni. És e hangváltozás is céltudatlan és önkénytelen.

Jacobi Tivadar volt az első, aki a hátraható asszimilációban csakis lelki okot keresett.

*Steinthal*² szerint a hátraható hatásoknak lelki, az előrehatóknak fizikai okuk van. E magyarázatnak sok híve van. *Misteli*³ például megjegyzi, hogy az előreható asszimilációnál lelki tevékenység már csak azért sem lehetséges, mert akkor fel kellene tenni, hogy a beszéd megelőzi a gondolkodást, ami természetesen lehetetlen.

Ez a felfogás, — amint *Wundt* mondja, helytelen, mert egy hangnak a következőre való hatása is lelki momentum, amennyiben minden hangnak van némi utóhatása a tudatban.

Steinthal tévedését magyarázza azon felfogása, hogy egy időben csak egy kép lehet a tudatban. Ilyenképen azonban úgy progresszív, mint regresszív hatás ki volna zárva. De nézete mellett is egy híres elméletével véli megfejtetni az asszimilációs jelenségeket: a kimondott szó nem vész ki rögtön a tudatból, hanem egyideig még homályosan bár, de mégis hat és viszont a következő szó is a lélekben öntudatlanul már mintegy mozgásban van. És így lehetséges a kölcsönhatás egyes hangelemek és hangcsoportok között.

Wundt kifogásolja, hogy *Steinthal* ezeknek a határozatlan képeknek ugyanazt a hatást tulajdonítja, mint amilyen hatásuk a világos képzeteknek van és hangsúlyozza, hogy a homályos képek az öntudatban lehetnek, anélkül azonban, hogy őket észrevennők.

Paul H. a *Prinzipien der Sprachgeschichte* című könyvének a hangváltozásról szóló fejezetében a hangátvetést, valamint az asszimilációt és a disszimilációt a tulajdonképeni hangválto-

¹ Scherer: Zur Geschichte der deutschen Sprache 36.

² Zeitschr. für Völkerpsychologie und Sprachwiss. 1: 1860. — ³ Uo. 9: 1880.

zástól megkülönböztetendőnek mondja. A hangátvetés két fajtát ismeri.

1. Két közvetlenül egymásra következő hang cserél helyet: agsz. *fix* — ófn. *fisc*.

2. Két egymástól távolabb levő hangnál van átvetés: kn. *kokodrille* — lat. *crocodilus*.

E jelenség oka Paul szerint több embernek spontán hibás ejtésében keresendő. Állandóvá lesz a hangátvetés, ha az ifjabb nemzedék átveszi a szót.

Bizonyos hangok, hangcsoportok nem felelnek meg valamely nyelvnek, hozzájárul elégtelen percepció, népetimológia s mindez kedvező feltétele lehet a hangátvetésnek. Máskülönb, amint Paul megjegyzi, nem érti teljesen e jelenségeket.

*Gabelentz*¹ véleménye, melyre Wundt is hivatkozik, a következő: a hangátvetés a széphangzás, a »sandhi« eredménye, de a jóhangzás nem cél, csak *eredmény*. Ahol nincsen etimológiai tudat, ott gyakori a »sandhi«. Egyedül a lelki életnek tulajdonítandó, hogy egy hang hat egy következő, vagy előbbi hangra.

*Sievers*² elmélete hasonlít Paul nézetéhez. Hibás ejtésből magyarázza a hangátvetést. A hibás ejtésre van különféle kedvező feltétel és így magyarázható, hogy a hangátvetés akarattunk ellenére is ismétlődik. A legtöbb hangátvetés mássalhangzócsere és valószínűleg az artikuláció milyensége okozza leginkább a hangcserét. Feltűnően gyakori az átvetés az *r* és *l* hangoknál.

Wundt a hangindukciót pszichofizikailag magyarázza. Minden hang két hatásnak van alávetve: az előző hang utóhatásának és a következő hang hatásának. Egyéni, hogy e két befolyás közül melyik a gyakoribb. Ahol különösen a következő gondolatokra figyelünk, ott a regresszív hatás a gyakoribb s így a hátraható irány túlsúlya valamely nyelvben az illető nép kultúrájának egy bizonyítéka. Az indogermánban előbb inkább előreható irány volt, a gyermeknyelvben is ez az uralkodó. Ez alapon az előreható irány az eredetibb.

Az asszimilációnak és disszimilációnak lelki oldala: az asszociációs hatás, fizikai oldala: az artikulációs mozdulat.

¹ Die Sprachwissenschaft, ihre Aufgaben, Methoden u. bisherigen Ergebnisse. 206.

² Grundzüge der Phonetik, 823.

Wundt a hangátvetésről a nyelvi hibák tárgyalásánál is szól. Normális hangkeveredésnek (paralalie) mondja.

Brugmann úgy vélekedik, hogy a hangátvetés annál könnyebben lehetséges, minél gyorsabb a tempó. Sőt a beszéd gyorsulása némely esetben egyenesen feltétele a hangátvetésnek.

*Delbrück*¹ Wundt említett művét bírálván azon nézetének ad kifejezést, hogy a hangátvetést lélektanilag csakis hosszas kutatás után lehet majd megmagyarázni.

Feladatunk a magyar hangátvetést a nyelv történetéből és az élő népnyelvből szedett példák alapján az elősorolt elméletekre való tekintettel megmagyarázni és amennyire lehet, okait fürkészni. A hangátvetéssel nyelvészeink közül *Simonyi Zsigmond* foglalkozott a *Nyelvőr VII.* kötetében írott tüzetes értekezésében, de az ezóta is nagy szorgalommal gyűjtött adatanyag, valamint az idevonatkozó speciális nyelvészeti kutatások felhasználásával az említett értekezést több tekintetben meg lehet bővíteni.

A hangátvetés két nagy csoportba osztható, aszerint amint szomszédos vagy egymástól távolabb álló hangok cserélnek helyet. E felosztás nem önkényes. Nemcsak könnyű áttekinthetőségen, de részben az átvetés létrejövetelének feltételein is alapszik. A szomszédos hangok cseréje nem oly rendszeres, nem annyira elvszerű, mint az egymástól távolabb levő hangok átvétele. Utóbbi kevésbé szabad és inkább van feltételhez kötve. Nem szomszédos *h* és *n*, *n* és *g*, *n* és *d* például nem igen cserélnek helyet, míg — ha közvetlenül egymásután következnek, az átvetés gyakori: Pl. dunha, enyhít, böngész-bíglyész, Nyr. 22:575. lendekek-ledgekből, szelindekek-szeledgek stb.

A hangátvetésnél, nem számítva az idegen és a ritka szavakat, ahol az etimológiai tudat is hiányzik, igen fontos, hogy a hangcsere ne változtassa meg túlságosan a szó hangalakját; a hangelemek csakis akkor cserélhetnek helyet, ha a szónak a hangképe körülbelül ugyanaz marad.

Távolabbi hangok átvetésénél, ahol az akusztikai benyomás jobban módosul, mint a szomszédos hangok cseréjénél, azt látjuk, hogy leginkább rokon hangok cserélnek helyet; a szónek általános hangképe azáltal nem változik meg. Igen gyakran

¹ Grundfragen der Sprachforschung mit Rücksicht auf W. Wundts Sprachpsychologie.

okoznak átvétést a folyékony hangok is. Ennek fonétikai oka van, a disszimilációt is többnyire valamely folyékony hang okozza. Ami a harmadik csoportnak, a fuvó hangok csoportjának leginkább néma hangokkal való cseréjét illeti, itt is el lehet mondani azt, ami az első csoportnál szembetűnő: a hangkép nem változik meg túlságosan. Tanulságos e tekintetben Apor¹ egy észrevétele: ha csukolátával kínáltál volna valakit, talám azt tudta volna, ha tudta volna, hol volna Kacsulatafalva Fogarasföldön, hogy az kacsulási patakából kínálad...

Íme egy példa a rokonhangzású szavak felcserélésére!

Mivel szomszédos bárminemű hangok cseréje nem változtat a szó akusztikai alakján annyira, mint valamely hangelem által elválasztott hangok eltorlódása, azért a szomszéd hangok átvétele sokkal szabadabb, kevesebb feltételtől függő. A hangátvétel különböző feltételeire vonatkozik különösen Wundt kiindulási alapja: az indukáló és indukált hangok fizikailag és pszichikailag közel legyenek egymáshoz. Itt különösen a fizikai mozzanatot kell kiemelnünk.

Az artikulációs mozdulat is ellenőrzője a helyes ejtésnek. A szóegység elemeinek minőségi megváltozása és cseréje ennélfogva csak annyiban lehetséges, amennyiben az artikulációs mozdulatoknak nem igen kell módosulniok. Nemcsak az akusztikai kép, de az artikuláció is folytonosan ébren tartja a szó hangképét, nem túrvén, hogy ennek elemei erősen megváltozzanak. Két szomszédos hang mintegy egységet képez. Az artikuláció mozdulatai közvetlenül követik egymást és ezen egységen belül helyet cserélhetnek: a szó eredeti hangalakja körülbelül megmarad. De más hang által elválasztott hangok átvételénél az egyes hangok artikulációs mozdulatainak, — mivel nem következnek egymásra oly közvetlenül, mint az előbbi esetben, legalább rokonoknak kell lenniök, amint az explozivák átvételénél tényleg azok is. És így az artikuláció változása nem érezhető annyira. Hogy ennek ellenére folyékony hangok gyakran cserélnek helyet explozivákkal, annak, mint mondtuk, fonétikai oka lehet, mely a folyékony hangok képzésével függ össze.²

¹ Metamorphosis Transsylvaniae III. cikkely.

² Vö. Sievers Grundzüge der Phonetik.

I. Két mássalhangzó cseréje.

A) Valamely más hang — rendszeren vokális — által elváltott hangok cseréje.

I. Rokon hangzók. Alcsoportok. 1. Explozívák: *b — d*:

bodon bödöny — *dobon*, *döbön*, *döböny* Miklosich: szláv eredetű szó; ószl. **budūni*, úszl. *bedenj*, szl. mhorv. *badanj*. vö. úszl. *debanca*, *dbanka*. Nyr. 11:117. Példa: *dobonka* (Székelyföld, Csík m. Háromszék m.) de használatos, a *bodonka* is. Tsz. — *Döbönkút* helynév, Esztergom m. Nyr. 1:277.

dorbélyoz, (Tsz.) *dorbézol*, *dombéroz*. Ehárom igének alapszava a *bordély* szó. Metathetikus alakja már a 16. száz. is megvan. (Szarvas G. Nyr. 14:490.)

térdepelni — *térbetyül*, *tiérbetünyi*, *térbecsül*, *térbekél* stb. Tsz.

A keménység megmaradt. *b—g*.

begre — *gëbre* (Hont m. Mátyusföld, Palócság, Erdélyben: *bödre*) Tsz.

gomb, *gombostű* — *bong*, *bongostű*. Tsz.

buga, változik *guba-gubó*-val. Tsz.

Zágráb. »Károl királt Zábrágba el-béhozák, Zábrágból jó Budába öt béhozák.« (Tinódi) RMKT. 3:322; így még 1655-ből Gazdtört. Sz. 5:586. — Eredetije *Zabreg* (Szl. »hegy mögött.«)

bagoncsos (kócos) — *gubancsos*. vö. *bakcsos* — *fésületlen* (Dráva mell.) Tsz.

bog, Vámbéry: *csag*. [1] *bogun*, ószm. tör. *bag* NyK. 8:132. — *göb*, *bök* (Székelyföld) Tsz.

ëbingyëredik — *elgëmberedik*. (Zala-Egerszeg) Nyr. 31:231.

balogács (Göcsej) — *galbács* (Nyitra) = *balog*, *balkezes*. Tsz.

Itt több hangzón keresztül való átvetés van.

tegnap — *tebnek* (Bodrogköz) Tsz. A keménység megmaradt.

bagóca — *kabóca* (szöcskő) Tsz.

böge (vízállás, Kis-Kunság) — *gübe* (mély víz, Csík m.) Nyr. 14:285.

d—g.

hedegü — *hedegü* Tsz. (Hedeghews 1548. OklSz. szerint.)

negédes — *nedéngös* (*negindös* Tolna m.) Tsz. Comeniusnál *negéndes* Nyr. 7:354.

töngöri — *göndöri*. »Úton mennyen töngöri (*göndöri*), hátán viszi kenderit, s ha nem szánám töngörit, meggyútanám kenderit. (Juh.) Nyr. 31:533.

k—p.

püspök szl. *biškupból* Nyr. 7:353.

eszkápa — *eszpáka* Nyr. 7:353.

komp — *ponk* (*halmocska*, *dombocska*) Tsz. — *ponk* 1567-ben OklSz. — Itt a szomszédhangok asszimilálódnak.

köp — *pök* (Hétfalu: *töp*) Melotai Nyilas I. »Agenda«-ban: *pök*, *pökdös*, Nyr. 6:406.

k—t.

fekete — fekete, Budenz: osztj. pegde NyK. 6:454.

toklász — kotlász Tsz., kotorász — tokorász Tsz. Nyr. 17:336.

ösztoke — észkete, iszkitel Tsz.

kürtő — türkö Tsz.

fökötő — fötökő Nyr. 32:275.

p—t.

pótol — tópol, Tsz.

2. Folyékony hangok. *l—r.*

kalarábé — karalâbei, karalâbé (Göcsej, Palócság) Nyr. 18:458.

korál — kalâris Nyr. 7:348.

káplár, Kőrösi: olasz caporale, caporalból. Nyr. 13:502.

Melich: ném. dial. kapperalból. Nyr. 24:296.

kolera — korela Tsz.

karfiol, Kőrösi: a velencei »caolfior«-t (virágkáposzta) vettük át. Nyr. 15:452.

klára — krályi, králi Nyr. 18:334.

korlát — kollárt Nyr. 33:246.

krumpli, Melich: ném. dial. krumpir (irod. Grundbirne) — kolompér, Nyr. 16:331. 18:479.

karabély — kalabérom (Csinom Palkó).

kristély — Melich: ném. klystier Nyr. 24:300.

klaris — galâris, garalis Tsz.

fercsel — Feldscherből. »Kérem szépen ferccsel urat, jöjjön ki.« Göcseji népdal.

Floris — Fruólyis Nyr. 28:451.

Loránt a ném. Rolandból.

ferhéc, *ferhélc (vö. förhénc) — felhérc. Nyr. 7:354.

garibaldi — galibardi Nyr. 7:354.

revolver — lëvorvé Nyr. 19:189.

kellner — kernyel Nyr. 7:354.

lutri — rutlyia Nyr. 7:353.

róla — léra Nyr. 7:348.

labirint — »baralint, mintha előbb balarint lett volna« Simonyi Nyr. 7:349.

petróleum — petlóreum Nyr. 11:476. stb.

rékli — lekri, lékri Nyr. 8:332. 16:144.

létra — rétlya, rétla Tsz.

glória — gruólyia Nyr. 28:451.

kulcsorgya — korcsolya, »melyen a boros hordókat szekérre görgetik« Nyr. 2:93.

l—n.

kanál — kalány, kalán Tsz.

csalán. Vámbéry: csag. çalagan NyK. 8:134. csanál, csana; családnév: Csanálossy. Tsz. Nyr. 4:71.

aranyos — analos (dajkaszó) Nyr. 3:475.

karmaládnyi — karmanádli Nyr. 7:354.

lazsnakol, (razsnakóni) — naslagol, nazslagol Tsz.

naspolya (mispel) Miklosich: úszl. nešplja Nyr. 11:360, mely szó az olasz nespólából jött. Nyr. 13:547. (nespulafa Schlägli szój.) — lasponya Nyr. 15:67.

penész, *pilisz*, *pilisznye*. Miklosich: ószl. plēsni, úszl. plēsen Nyr. 11:365 — *pilisznyés*, *pilisznye* Nyr. 7:41. 27:47.

kandalló. Kőrösi: az olasz *caldano*-ból Nyr. 13:502. (kandalló 1478. OklSz.) Analógia is játszik közbe: a *lángallót* mindenfelé ismeri a nép. Régente is sűrűn használt szó. RMKT. 6:121, 129. stb.

r—n.

gránát. Esztergom megvételéről szóló énekben: »tüzes *ganarát-túl* világos az éjjel« *granátdolmány* helyett *ganarátdolmány*: Thaly: Adalékok 2:119.

gyönyörű — *görönyü* (Gömör m.) Nyr. 7:349. Tsz.

porhanyó — *ponyoró* — *poronyó* Tsz.

sanyarú — *saranyú* Tsz.

tarisznya — *tanyiszra* (Gömör m.) Nyr. 18:458. A felvidéki tót nyelvben is ez utóbbi alak használatos.

tenyér. Budenz: f. tantere (nom. tanner NyK. 6:414.) Más elmélet: ófn. tēnar, kfn. tēner. A kölcsönzésre Schade O. is utal. NyK. 24:342. Régebben is használatos a metathetikus alak. Gyöngösi a »Kemény János« előszavában: »úgy az én verseimben is egy helyen, a mint eszembe juthat, *tenyerni* van írva, noha a szokásnak jobb rendi szerént *terenyén* kellett volna lenni: mert nem mondjuk *tenyér*, hanem *terény*.«

m—l.

família — *falamia* Nyr. 11:476. Tsz.

petróleum — *petromolja* Nyr. 10:191.

m—n.

csaknem — *csakmēn* Tsz. Nyr. 29:176.

Benjamin. Nagybankai: »Historia az Jakob patriárkha fiáról Józsefről« című versében *Benjanimmel* felváltva. RMKT. 4:5.

3. Fúvó hangok. *cs—v.*

csavar — *facsar*. Budenz: f. pusertaa. észt. puserta, puserda stb. Az eredeti *facsar* különösen Erdélyben használatos. Tsz. (vö. csafar [Gömör m.] Nyr. 22:382.)

csavarog — *facsarog* Tsz. *facсарgó* = csűrő-csavaró (Matkó I., Nyr. 2:118.)

f—s.

sifonér — *fisonér* Nyr. 17:335.

h—s.

husáⁿg v. *suháⁿg* = vessző (Zilah, Nyr. 27:497. »eredetije suháng, mert a Balaton mellékén használatos »suhatag« (Simonyi. Nyr. 7:351.)

II. *Folyékony hangok cserélnek más mássalhangzóval helyet.*

1. *Folyékony és néma,*

rög, *rögös* — *gör*, *görös* Nyr. 7:190. 19:238,

gödőlény — göldény, göldiny (gombóc) Tsz.

magyalfa — malogya Munkácsi: tobolszki tat: mujíl (barkóca galagonya) mong: mujíl (wilde kirsche) NyK. 31:122. Baróti Sz. D. »Kisedd szótárában«: malogya = tölgyfának neme. Magyar, magyalfa elterjedt szó a 13., 14., 15. században. OklSz.

bürök — бүкөр (Torontál m.) Tsz.

bilinkel (billegve jár, sántikál) — lebënkél, libinkél (Székelyföld) Tsz.

gabalyít, gabalít, gabarét — gajabít, galabít, galyabít. Tsz.

kaloda — kadola. Nyr. 7:349.

kebel — keleb, geleb, kell, Tsz. — Itt a »mell« szó is hathatott.

kölyű, kölü. Vámbéry: oszm. török: külünk NyK. 8:161.

Budenz: f. kolkka (köpülő), észt. kolk (kormánylapát nyele. NyK. 6:391. — Gönczi szerint a vendektől vette át a göcseji nép e mozsáralakú edényt és Göcsejtől keletre nem ismerik. Ethn. 14:140. lükü, lükő (Vas és Baranya m.) Tinódi is ismeri: »Maga huszonnégy tonna por csak vala, Tizenkét *kölyöt* hamar alkotatta.« RMKT. 3:138. Szilády: »régibb alakja a »*lükü*« vagy »lükő« ma már csak az Őrségben van meg. Régen férfinévnek is használtatott és ezért viseli máig a Lükő család.«

lapály — paláj, palajos. Nyr. 22:48.

egyelit — elegyít Tsz. — Régente is mindkét alakja használatos: Batizi, Balásfi: egyelit. RMKT. 2:101. és Nyr. 3:355, Tinódinál *elvegy* RMKT. 3:389.)

csalamádé CzFog. szerint »csadajmalé«-ból.

világos — vigályos. Nyr. 15:67.

fulánk, [Balassi: fulák (Ad apes)] »kigyók *fúklájokkal*« [?]

Balassi: De virgine Margareta, Matkónál is fulák. Nyr. 2:118.

higviric helyett higrivice Nyr. 7:350.

ugorni. Budenz: csag. irgá-ból, »mert az átvetés, rg-gr nem akadály.« NyK. 9:191. — *urogni* használatos Fehér megyében. Tsz.

vakarcsos — varacskos Nyr. 1:333. Bonyolultabb átvetés:

tompor — torompó Tsz.

2. Folyékony és fúvó hangok cseréje.

bivaly, bial — bilaj Nyr. 2:475.

dombéroznyi — dorbézolni. Nyr. 22:240.

gavallér — galyavér. Tsz.

gyülevészhez — gyüveléshő. Nyr. 4:558.

kerevet helyett keveret van Ráday naplójában. Nyr. 7:350.

virrasztani — rivasztani. Nyr. 24:336.

eleven — evelen. Tsz.

szivalica szláv slivovicából. Nyr. 5:154. **szvivalica* helyett szivalica. Nyr. 7.

karaj, karéj — kajár, Nyr. 22:525. Tsz.

kasornya — »karosnya, karisnya, vastag fonalból, vesszőből vagy hársból készült ritka hálószerű fonadék, amelyben az ételhordó edényt a mezei munkásoknak kiviszik.« Tsz.

jelent — lejënt. Nyr. 22:95.

megjelen: mélejen Nyr. 26:478.

mazsola. OklSz.-ban csak malozsa NyTSz. molosa, malosa. PPB. (1782): »Malosa Vinum malvaticum.« CzF. mazsola, tájdiva, *tos malozsa*. *rezsnyice* (Handmühle). Cs. žerna (rozs) t. žarnov. A magyar rezsnyice (vö. rum. *rešnică*) *žernice* diminutivumra vezetendő vissza. Miklosich. Nyr. 11:416. Lehet azonban, hogy metathetikus alakot vettünk át. A szlávban ugyanis már csak azért is lehetett hangátvetés, mert népetimológia is elősegíthette (*reziš* — vágni).

tarisznya — taszirnya. Tsz.

tolvaj — tojval. Nyr. 5:220.

csenevész — mecsevész Nyr. 28:426.

viola — vilója. Nyr. 18:430.

kaholy — kályha. (Hétfalu, Székelyföld, Háromszék m.) Tsz.

Német kölcsönzó: *Kachel*. (Nyr. 24:295.)

kehely. Melich a magyar »*kehely*« szót a róm. kat. kaj. horv. szlovén ker. terminológia által közvetített »*kelih*« alakból származtatja. NyK. 34:305. — vö. *keleuh*. (Margit leg.) Nyr. 18:362.

pehely. Miklosich: szb. pahalj Nyr. 11:364. pelyhi, pøjhe, pelyhes. Tsz. Pázmánynál: pelyh. NyK. 15:351.

teher — Miklosich: úszl. trh. Nyr. 11:514. Szarvas: *terhe* eredetibb *tehreből*. Alapszó tágr. — f. tärge, mdv. targa (húzni) oszt. täger (nehéz) Nyr. 3:530. — terü, teri, terüh, terihző ló, tereh stb. T. — Régente: tereh. (Komjáthi, Margit leg. Nyr. 18:362. stb.)

III. Fuvó hangok átvétele. cs, c,

bicsaklik — cibaklik. Tsz. megbicsakol — mögbikacsol. Nyr. 14:576. Tsz.

biceg mellett a székely cibikel.

böncölget — csömpölget, csömbölyget. Nyr. 13:237. Tsz.

böncölék — csömbölék. Tsz.

böncső (a fenék horog hosszában minden tizedik horog után kötött süllyesztő kő) — csömbő. Tsz.

belébincskodik (belekapaszkodik) — csimpajkodik. Tsz.

csekély — kecséj, kecsélj Nyr. 17:476. Tsz.

csimbók — bincsök, bincsollók (Zilah m.) Nyr. 27:497.

csipke — bicske, bücske. Tsz.

compóka — poncóka (poronty) Tsz.

comb — bonc, buc, buci. Tsz.

csubban, csuppan — poccsan. Tsz.

csútak (maroknyi csomóba összecsavart szalma, széna vagy egyéb efféle) — tucsak. Tsz.

csatakos (csatkos) — tacsakos (lucskos, sáros) Tsz.

csöntörge (kivágott fának a földből kiálló csutkója) — töncsörög (zömök, köpcös ember) Tsz.

korcsolya — csorkolya, csorkojázni. Tsz.

csokoládé — kocsoládé. Nyr. 31:523.

kocsány — csokán, csokány. Nyr. 8:430. Eredetije *kocsány* (vö. tör. *kočan*) — Munkácsi. Nyr. 13:262.

pacsat — *patacs*. Nyr. 1:331.

patics — *pacsik*, *pacsit*, *paticsol* — *pacsitol* (Nógrád m.) Tsz.

pućér — *cupér*, *csupér* (meztelen). Tsz. E szó »*csupas*« is hathatott.

csepérke, *csiperke* — *pecsérke*, *picérke*. Tsz. Miklosich: cs.

pećirka, szb. *pećurka*. Nyr. 11:119. Magyarból az oláhba ment át
čuperkü alakban. Nyr. 16:440.

pesze (gombafej) — *szepe*, *cepe-gomba*. Tsz.

tucat — *cutat*. Nyr. 27:406. Tsz.

retesz — *recet*. Tsz.

repec — *recepisz*. Nyr. 4:521.

sz — *s*.

tűsző — *szütyő*. Nyr. 7:351.

torsa — *sortya* (Drávamellék.) Nyr. 17:44.

szédeleg — *tészölög*. Nyr. 2:373.

zs.

guzsorodik — *zsugorodik*. Nyr. 9:42.

bizsereg — *zsiborog*. Nyr. 20:190. 287. Tsz.

A nem szomszédos hangok átvetése — mint látható — három csoportba foglalható. A rokon hangoknak átvetése túlnyomó. Érdekes megjegyzése van e csoportra vonatkozólag Simonyinak. A folyékonyak egyáltalában gyakran váltakoznak, a némák is sok esetben helyettesítik egymást (sugár h. sudár, pamut h. pamuk) »és e jelenség azt látszik bizonyítani, hogy itt nem is közönséges átvetéssel, hanem valóságos hangváltozással van dolgunk. Ha »*kanál*« helyett azt mondjuk, hogy »*kalán*«, úgy tűnik fel, mintha előbb »*kanán*« lenne belőle, s ebből aztán mintegy visszavaló disszimilációval »*kalán*«... *bögre* — *göbrénél* szintén, mintha *b—g*-re és *b—g*-re változott volna«.

E nézetnek van kézzelfogható alapja. Úgy nyelvünk történetében, mint a népnyelvben találhatunk ily közvetítő szóalakokat; a Nagyszombati és a Nádor kód.-ben előfordulnak ily alakok, mint: *feteti*, *fetetíbbek* NyK. 17:209. Ezen szó »*felhérc*« is különböző alakot tüntet fel: 1554 fel herchet, 1555 ferherc, 1566 felherc, 1597 ferhec, 1637 felherc. OklSz. A népnyelvben is található egynehány esetben ilyen asszimilációs alak: *lékli* ehelyett: *rékli* Nyr. 9:138. *klaris*: *galâris*, (palóc) *galâris-garalis* (Gömör m.) *garálizs* (palóc), *kalârisz* (Székelyföld) és *karâris* (Mátra vidéke) Tsz., *pótolni* helyett *pópolni* (Győr m.) Nyr. 8:523.

ferhel (Dráva mell.), *felher* (Székelyföld), *ferhér* (Borsod): csak látszólagos átvetés a két előbbi alak, mert e szót a németből vettük át (Verhör) és az *r*-nek *l*-é változása majd progresszív, majd pedig regresszív hatás.

E példák azonban elenyésznek a hangátvetés nagy száma mellett. Minden esetben asszimilációt és egyúttal disszimilációt feltételezni természetesen nem lehet. De nem is szószerinti értelemben kell a magyarázatot venni és nem, mintha kizárólagoságot tulajdonítana e hosszú processzusnak, melyet csakis két hatásában ellentétes folyamatnak időbeli egymásutánja magyarázhatna meg. Abban rejlik Simonyi elméletének fontossága, hogy felismerte a hangátvetésnél az asszimiláció és disszimiláció *együttes* működését.

Két eset lehetséges:

1. a hangátvetés kétoldalú hangindukció; mindegyik hang a másikat akár regresszív, akár progresszív úton magához hasonlóvá teszi és az eredmény teljes hasonulás mindegyik hangra. És így a hangátvetés az időileg ellentétesen működő két nyelvi folyamatnak a következménye. A magyarázat némileg erőszakolt, mert nehezen tehetjük fel, hogy a bonyolultabb lelki processzus minden egyes esetben a hangoknak minőségi megváltoztatása nélküli átvétést eredményezze.

2. A második felfogás lehetne, hogy az átvetés egyszerűen hátraható asszimiláció, a következő hang az előbbit magához hasonlóvá teszi.

A szó — úgy mondhatjuk, — körvonalakban él a tudatban és a hangoknak rokon hangokká való fejlődése nem változtat eme akusztikai benyomás és artikulációs mozdulat alapján kapott képen; az általános benyomás megmarad. Ha egy hang az előbbit magához teljesen hasonlóvá teszi, illetőleg helyét elfoglalja — ami rokon hangoknál igen gyakori eset, — akkor a kiejtésnél mintegy nélkülözzük azt a hangot, melyhez az artikuláció hozzászokott és úgy látszik, mintha az első, teljesen asszimilált hang kiejtése után az artikuláció pótlást keresne a helyéből kiszorított hang utólagos ejtésével; pl. *begre* asszimiláció útján **gegre* volna, a második *g* helyett azonban *b*-t ejtünk, — nem egyszerű disszimiláció folytán, hanem mert a *b* hang nyoma nemcsak a pszichikai tudatban, de az artikulációs mozdulatok csoportjában is ott van.

Az akusztikai kép nem változik a hangoknak rokon hangokkal való helyettesítésénél. A román nyelv *hededü* — *hedegü* szónkat *hidedü* alakban vette át (Nyr. 16:491); a megfelelő némák közt nagy ejtésbeli különbség nincsen. A rokon hangok átvetését tehát úgy lehet felfogni, hogy az asszimiláció hatásával szembenáll a szónak eredeti hangképe, mely nem engedi meg, hogy

egy hangelem teljesen kivesszen. És nem egyszerű disszimilációs hatás, de ugyanoly alapú és hatásában a disszimilációhoz hasonló processzus — mely az asszimilációval a szónak eredeti hangképe alapján ellentétes irányban működik — magyarázza meg az asszimilált hangnak a csoportban való megmaradását.

A rokon hangoknak ilyenképen felfogott átvetéséből kiindulva, a többi csoportnál — általánosságban — körülbelül ugyanazt az elvet láthatjuk. Egy hangnak — alkalmas feltételek mellett — a tudatba előbb való tódulása folytán az a hang, melynek helyét elfoglalta, háttérbe szorul; de mivel a tudatban él és mivel a hangképnek mintegy egy állomása el nem tűnhetik, a helyét elfoglaló hang helyett áll. Ennek alkalmas feltétele lehet az artikuláció (vö. Sievers: Grundzüge der Phonetik 823. §. »es lässt sich vermuten, dass eine Metathese um so leichter eintrete, je ungewöhnlicher die Artikulationsweise eines Lautes ist, und das trifft für *l* und *r* zu (wegen des Rollen des *r* und der lateralen Artikulation des *l*, die von dem sonst üblichen Habitus der Sprachlautbildung am stärksten abweichen).

A hallási kép módosulása csakis korlátozva képzelhető és a nagyon különböző hangoknak a képhez simulniok, alkalmazkodniok kell. A »szédeleg« szó helyett nem az átvétéses »dészeleg« áll, hanem mivel az *sz* hang zöngétlen, a *d* is elveszti zöngességét és az eredmény: *tészölög*. (Nyr. 2:373. hetésvidéki szó.) Az akusztikai kép kevésbé való megváltoztathatóságán alapszik *térdepel* — *térbetel* is.

A fúvó hangoknak némákkal való fölcserélésénél különben meg kell említeni, hogy igen sok a hangutánzó szavunk; ezek pedig ebbeli természetüket a hangcsere mellett is megtartják pl. *poccsan* — *csuppan*, *böncsö* — *csömbö*, *bizzereg* — *zsiborog* (nem hangutánzó ez utóbbi, hanem olyan hangcsoport, melyet Wundt *Lautbild*-nek nevez. (Völkerpsychologie: Lautnachahmungen in der Sprache.)

B) Szomszéd hangok cseréje.

1. *Mássalhangzók*. Itt is több csoport van: 1. *folyékonyak más hanggal*.

semlyék, *zsemlyék* = ingoványos, mocsáros hely. Munkácsi: *szigv. vog. šamli-šamli* Ethn. 4:283. Gyakori a *sejmek*, *sejmikes* alak. Tsz. (Selmekreth 1434, 1261—1394 Selmekus, 1268 Semlyeus, 1268—1347 Semlekus OklSz.).

zsemlye — zselyme. Nyr. 5:220, 17:238 semlink, semlyénk, zsemlénc (hal), zsömléhal. Munkácsi: ném. Sälmling, Salm, kfn. salme, lat. salmo. Ethn. 4:190.

tömlő. Munkácsi: Anonymusnál előfordul *tulbou*, melynek rokonágába tartoznak az azerbajdsán tulum és tuluk: bortartó, tömlő, csagat. tulum, mong. tulum. Ethn. 4:169. Edelspacher szerint *tulbou* azonos a *turbával* (zsák, táska), mely a törökségből került hozzánk. Ozmán alakja: *turba, tubra, torba, tobra*. De az *-rb-* alak gyakoribb Nyr. 5:108.

cémére (apró fadarab) = cirme (Erdély) Tsz.

gyomrom — gyormom (fájjik a gyormom) Nyr. 5:64.

körmed. Simonyi: »körmed mellett hasonló jelentéssel van *kömörödik, gömörödik*, úgy hogy nagyon valószínű, hogy körmed átvetéssel lett belőle«. Nyr. 7:345.

erszény német äserinből. Nyr. 15:150. vö. eszrény, eszrín (Baranya m.) Tsz.

pózna. Miklosich: cs. panaz, panz t. panúz, »pózna egy **panzina* alakra vezetendő vissza«. Nyr. 11:413.

pilis, pilisz (a kenyér megszegésekor levágott darab) = pisle (Hont m.) Tsz.

borsó — bosró Tsz.

nyöszörög helyett van nyörszög, »talán *nyöszörögből*« Nyr. 7:344.

vemhezik — csikózik vö. vehem-csikó. Tsz.

lomha. Miklosich: lehmo Nyr. 11:317 lohma, (Székelyföld) lunyha, lohány Tsz. Nyr. 6:374 (vö. 9:493).

ciher (csalitos, cserjés) — cirhe. Tsz.

dohlik — dolhik (Székelyföld) Tsz.

barjám: religiöses fest bei den mohamedanern < türk. bajram. Kel. Szemle 2:275.

felhő eredetileg fehlő. Budenz.

velyhe (sárgarigó) — sárvehely (Nógrád m.) Tsz.

Bonyhád. Tinódi: »Kik nem adnak *Bohnyán* itt jó borokat«. (Udvarbírákról és kulcsárokról.) Van *Bonnya* helységnév is. Itt olyan a viszony, mint *vihnye* — *vinnye* között.

dunha. Miklosich: cs. t. duhna stb. 1458: dwhna OklSz. 1475: »duos cussimos *duhna* vocatos, item unam *duhnam*«. Nyr. 6:123.

enyhát — ehnyít. Ehrenfeld k.: farkast *mégeknyítvén*.

konyha. Miklosich: úszl, kuhnja Nyr. 11:271, 1206: cuhna, 1327: kuhnyaheg, 1411: kohnya, 1502: kohnya, 1544: kónhaiara OklSz.

renyhe. Szinnyei: f. röhmeä. Nyhas. 38.

tohonya. Budenz: lp. tokkones = haszontalan, gyáva. Előfordul: temhe, tonyhó. Nyr. 4:379, 11:93.

2. Néma hangok más hanggal.

bangita lett a lengyel bagnitából. Nyr. 7:342.

kalangya a szláv kladnjából Asbóth: Nyr. 28:443.

lendek. Miklosich: t. lädnik, Nyr. 11:316. 1471: lednyk, 1545: lenek, 1601: lednek OklSz. A mai népnyelvben: lendék, lednek. Tsz.

padmaly. Miklosich: cs. podmol. Nyr. 11:361. Halász: part +

maly (a testnek mellalatti része) *partmál* Pázmánynál is. Nyr. 12:10, *pandal*, *pandaj*. Nyr. 21:368. Tsz.

szeléndek, *szeléndek*. Miklosich: *slédiniku cs. slidnik. Nyr. 11:459.

zarándok. ószl. stradnikból. Zarádnok Ehrenfeld kód.-ben, *zaradnokság* Komjáthinál. Nyr. 39:473, 18:362.

szövétnék tót svitnikből. Székely krónikájában, Sylvester Új Testamentomában: *szövendök*. Nyr. 19:338.

bögge—*börge* (Dunántúl) Tsz.

gajdol. Miklosich: szb. *gajdati, gadljati — *gajde*, *gadljéből*. Nyr. 11:165. Átvetétes alak tehát már a szerbben is van. Halász: *gajdolni*-ban ugyanazon alapige, mint *kajál*, *kajabálban*. Nyr. 10:246.

hódol. Melich: ném. hulden, tiroli-bajor: holden. Nyr. 24:251.

páká—*pajka*, *pájka*, *pákja*, Tsz.

törpe. Budenz szerint eredetileg **töpre* volt. vö. f: typerä — *kurta*. Nyelvjárásban *töpöri* — *összeszáradt testű* (Háromszék m.) *tupra* — *kicsiny* (Vas m.) Tsz.

nyálka — *nyákra* (Pest m.) Tsz.

puđli lett pultból. Nyr. 3:34.

rajkó — *cigány rakloból*. Nyr. 15:501.

orbános — *orbános*. Arany-Gyulai: Népkölt. gyűjt. 1:72.

vedlik — *verdik*. (Heves m.) Nyr. 27:44. »a' Sas az ő tollaitól gyakorta megverdik«. Miskolczi G.: Egy jeles Vadkert. Nyr. 7:175.

fetreng. Munkácsi: »Fertő a ferteng, förtöng« »se volutare in coeno« igének tövéből való igenévi hajtás«. Ethn. 4:184. A Tihanyi apátság 1055 alapító levelében: Posthec ad elemi humuk inde ad harmu *feriteu*. NyK. 25:134. Tinódinál förtöng, Winkler kód. is stb.

doktor — *datkor* (borbély) Tsz.

rögtön — *röptön*, *rötkön*. Tsz.

sipka — *sikma* (*sikpa) Nyr. 5:473, 19:238.

batka — *bakma* (*bakta) Tsz. Nyr. 11:477.

ágcsa — *ácska*. Tsz.

fazekcsa — *fazecska*. Nyr. 7:347.

gyerecske — (Ipolyvidék) Nyr. 3:428.

kukucska — *kakucska* Nyr. 4:35. Lehet, hogy az utóbbiak alakulására a *-cska*, *-cske* kicsinyítő képző is hatott.

zacsó — *zakcsóból*. Nyr. 24:403. vö. *zakcsó* a Döbrentei kód.-ben. Nyr. 7:347.

hágcsó — *hácskó*, *hácskál*. Tsz. Besztercei szój.: *hagzov* — *accensorium*.

tesped — *tepsed* (Zilah vid.) Nyr. 27:497.

resped — *repsed*, *leresped*. (Székelyföld, Háromszék m.) Tsz.

lebszel — *lesbel*, *lezsbel*. Tsz.

lepcsél, *lebszel*-*lesbel* (lubickol, locsol, habzsol) Tsz.

barack — *baraksz*. Nyr. 19:188.

buksz — *bucok* (földben maradt fatörzs) Nyr. 6:230.

suvíck — a ném. Schuhwichsból.

tarack — *taraxacumból*. Nyr. 7:346.

verécke, *verőcke* — *verekce* Tsz.

viasz, *viaszk* — *viaksz*. Nyr. 12:188, 22:80. Eredeti alakja *viaszk*. Miklosich: ószl. *voskū*, úszl. *vojszk*. Nyr. 11:565.

laska — *laksa*. Tsz. Eredeti *laksa* Miklosich: t. *lokša*, Nyr. 11:316.

lipsa (lelógó fülü) — *lispás* (konya, lekonyult, letüremlett, lúpás kalap) Tsz.

paksaméta — *paskaméta*. Nyr. 1:331. Tsz.

reszkiroz — *reksziroz*. (Göcsej.) Nyr. 10:191. Tsz.

bodza — *bozda*. Tsz. Miklosich: ószl. **büzü*, úszl: *bez*, *bezeg*, *bolg*: *büz*, *büzdorium*, gör. *βόδζιον*. Nyr. 11:117. Munkácsi: e szó törökből való. Nyr. 13:258.

bozda (daganat) — olasz *bozzából*. A *bodzával* való kapcsolat népetimológia. Nyr. 17:167. — *bodzáslábú* (Balaton mell.) — *bozdás lábú* (Somogy m.) Tsz.

mádzag — *mazdag* (Székelyföld) Tsz.

ményekző — *menezkő*, (Sopron m. Székelyföld) *menyező* (Szatmár) Tsz.

szöcske — *szökcse*. Tsz. Miklosich: cs. t. *scoček*, t. *scočka*. Nyr. 11:512. Budenz: f. *sääske*, *sääkse*, észt: *sääsk*, NyK. 6:426. Halász: alapja a *szök*-ni ige és ép úgy van képezve, mint lépcső, hágsó. Nyr. 12:56.

szöcskögyűrő — *szökcsogyűrő* (Mátyusföld) Nyr. 20:86.

3. *Fűvő hangok cseréje*. »A keleti székelység némely vidékén két fűvő hangból álló csoport megfordítása egészen rendszeresen szokott beállani, amidőn *szj* — *jsz*-re, és *zj* — *jz*-re változik. Pl. *hojszú*, *hujza*, *akajsza*, *szakajsza*, *baggadojz*, *hujz*, *hojz*, *ajszu*, *bojza* stb. Budenz véleménye erre vonatkozólag: »a *j* csak oly helyt áll, hol a *z* vagy *sz* után kellene következnie«. (Müncheni és Bécsi kódex korában még *húzja*, *akaszja* stb. alakja volt. (Nyr. 6:449.)

II. Mássalhangzó és magánhangzó közötti átvetés.

Ezen hangcsere különösen a jövevényszavakban gyakori, de előfordul — bár ritkán és szórványosan, — magyar eredetű szavakban is. De az ilyen metathezis, mint a szláv *slugá*-ból lett *szolga* nem bizonyos. Erre vonatkozólag különféle véleményekkel találkozunk. *Szarvas* Gábor kétesnek tartja a magánhangzó és mássalhangzó közti cserét. *Simonyi* felsorolja legjellemzőbb kölcsönszavainkat, melyekben ilyenemű hangcsere lehetséges. *Munkácsi* is elfogadja a hangátvetést. »Igen fontos bizonyítéka a keleti eredetnek több két mássalhangzón kezdődő szláv szónak olyan alakulata nyelvünkben, hogy a második mássalhangzó (*r* vagy *l*) a rákövetkező magánhangzóval hangátvetés útján helyet cserél, mint pl. ezekben: *szerda* szl. *srěda*, *cserda* szl. *čředa*, *pelyva* szl. *plěva* stb.

Ez a hangátvetés nem tekinthető kedvelt magyar sajtáságnak, nem mutathatjuk ki egyéb nyelvekből vett jövevényszavaink régibb alakjaiban, noha ezek között is vannak hasonlók: *teréfa* vö. olasz *truffo*, *kalomár* kfn. *kramaere*, *serét* ném. *Schröt*, *islög* ném. *Schlag* stb.«

Ettől eltérő nézetten van *Asbóth*. Fejtegetéseit A magyar nyelvbe került szláv szók című értekezéséből közöljük. (NyK. 30.) »Az ószlovén *srêda*-val szemben a magyarban **szerédát* várhatnánk, mert ószl. *ê*-nek rendszerint *é* (néha belőle lett *i*) felel meg: *ocêlb* — *acêl*, *bêrmati* — *bérmál*, *blênb* — *belénfü*, *sênb* — *szín* stb. *Cserda*, *csorda* használatos és nem *csérda*, *csórda*, *pelyva* és nem *pélyva*. Közöséges átvetésről tehát szó sem lehet.

Srêda-ból a magyarban először is **szeréda* lett, illetőleg *szeréda*, hosszú nyílt *ê*-vel. Ilyen állásponton találjuk még a Guarykódexben a *derék* szót: *drecaba* alak t. i. egy *drék* alak föltevését engedi meg, amely ószl. **drékb*-ből lett. A szókezdő mássalhangzócsoport megbontásával lett azután **szeréda*, amint a régibb *drék*-ből *derék* lett, amint ószl. *žlêbb*-vel szemben egy helyen a mai *zsilip* helyett *zselyébet* olvasunk, így lett *blênb*-ből *belén*. Ilyen alakulást találunk — nem tekintve a hangátvetést és csonkítást a *plêsnb*-ből lett *penész* szóban is. Hogy a **szeréda* alak sem maradt meg, az összefügg a magyar nyelvnek azzal a jól ismert sajtáságával, hogy a hangsúly után álló hangzó nyelvünk fejlődésének egy bizonyos fokán könnyen gyengül, sőt teljesen ki is vész; így lett a régi *uruszág*, *ásóvány*, *Zsitova*, *Zagyava* alakokból mai *ország*, *ásvány*, *Zsitva*, *Zagyva*, így a szláv *malina*, *palicá*-ból *málna*, *pálca*. Nincs tehát mit csodálkoznunk, ha *szeréda* helyett *szeredát* találunk. A *szerda* újabb gyöngülés eredménye.

Slamából nem lett *szálma*, mert a régi szláv jövevényszavainkban szláv *a*-nak *á* szokott megfelelni (*r* és *l* után is).

Nyilvánvaló tehát, hogy a magyarban eredetileg nem azon a helyen áll a rövid *a*, ahol a szláv *a*, hanem ott, ahol az ószlovénben hangzót egyáltalában nem találunk: a két mássalhangzó között. Hogy az a járulékhangzó rövid, azon nincs mit csodálkoznunk. Minthogy azonban a hangsúly a magyarban az első szótagra esik, az eredetileg mindig hosszú *a*, amely a rákövetkező szótagban állt, ki volt annak az eshetőségnek téve, hogy megrövidül, sőt teljesen el is tűnik.

Drága, *kalász*, *kaloda* egy-egy állomást jelölnek azon az

úton, amelyen keresztül az ószl. *slama*-val szemben várható eredeti **szláma* a mai *szalma* alakhoz jutott. A többi hasonló szókra nézve nem szükséges hangátvetést feltennünk, keresztül-mehettek ezek is olyan fejlődésen. Átmeneti alak *szolga*. Asbóth a szlávból került oláh szavaknak átvételében is kételkedik. *Melich* inkább egy szlovén **syda* alakból magyarázza a magyar *szérdát*, amelyben az *ë* ejtéskönnyítő hang. A teljesebbnek látszó *szëreda* nem teljesebb, eredetibb alak, hanem a magyar nyelv azon sajátosságával magyarázandó, amely nemcsak a szó elején, de szótag elején se szereti a kettős mássalhangzót. NyK. 34:261.

Asbóth, amint látnivaló, megdöntöttek tartja azt a föltevést, hogy hangátvetés van említett kölcsönszavainkban. Érveléseinek és bizonyítékainak alapja, hogy a vokális, mely előbbre került, nem tartotta meg hosszúságát s ez elég ok arra, hogy közönséges hangátvetést itt kizártnak tartsunk.

Érvelése elfogadhatónak látszik ugyan, de ezen elméletnek kizárólagosságot tulajdonítani nem lehet. Nem mutathatjuk ki kézzelfoghatólag, hogy a kölcsönszavak nagy része nem esett keresztül ezen a hosszú fejlődésen, mely egy ejtéskönnyítő hangot és kétszeres gyengülést tételez fel, de mégis utalhatunk egy-két jelenségre, mely a hangátvetést — legalább szórványosan — elfogadhatóvá, valószínűvé teszi.

Igen tanulságos a finn nyelvnek a szláv és germán nyelvektől kapott kölcsönszavait ily szempontból való megvizsgálás után a magyar nyelv idegen eredetű szavaival összehasonlítani.

Wiklund »En finsk metates i länord« című munkájában esetről-esetre vizsgálja a kölcsönszavakat és fejtegetéseinek eredményeként kimondja egy magán- és egy mássalhangzó átvételének lehetőségét. Az ilyen alakokban, mint *f. kalpa* — sv. *glaf*, *f. pilkkä* — sv. *blinka*, *f. palsta* — or. *plast*, *f. perjantai* — ész. **frëjandag*, stb. már *Thomsen* szerint is »mozgás történt« (»en omsaetning synes at have fundet sted i perjantai«). Bár *Mikkola* az *e*-t *perjantaiban* inkább egy északi svarabhakti hang megfelelésének mondja, behatóbb vizsgálat mellett kitűnik, hogy a hangátvetés ily esetekben éppenséggel nem ritka és szórványos. E nézet igazolására *Wiklund* nagyszámú biztos példát idéz (säkrare exempel på likvidametates efter uddljudande konsonant.) *f. hirnuä* — fisl. *hrína*, *f. kalpa* — sv. *glafven*, *glaf*, *f. kalppa* — fisl. *klafi*, *f. karseerata* — sv. *grassera* (újabb keletű hangátvetés), *f. kilpi* — fisl. *hlíf* (igen régi átvétel, mert finn *k* < északi *h*,

ch), f. *kulppo* — ész. *klubba*, f. *kärtyy* — sv. nyjárási *grätten*, f. *pilkka* — fisl. *flekkr*, f. *pilsu* — fisl. *flís* stb. stb.

Az idézett példákban az átvetés bizonyos szabályszerűséget mutat: az északi kölcsönszó, hol a szókezdő mássalhangzóra *r* vagy *l*, erre pedig egy rövid vagy hosszú vokális és ezután rövid vagy hosszú mássalhangzó következik, a finn nyelvben úgy alakult, hogy a folyékony hang helyet cserélt a rákövetkező vokálissal.¹

De ezen szabály alól sok kivétel is van. A feltételek megvannak és még sincsen hangátvetés az ilyen szavakban: f. *lasi* — *klasi*, f. *luode* — fisl. *flód* (régí átvétel), f. *lyijy*, *plyijy* — ész. **blāwa* stb.

Leginkább a szláv kölcsönszavakban láthatunk átvetést. Úgy látszik, hogy a hangátvetés a jövevényszó eredetéhez is van kötve. Erre vall azon körülmény, hogy a litván kölcsönszavak között nem akadunk példára, ahol hangátvetést lehetne feltételezni; még f. *petra* — litv. *brédis* is kétes (Thomsen).

Bár nyilvánvaló, hogy a folyékonyak átvetését sok esetben, »nem kétértelmű« példákkal lehet bizonyítani,² a nagy szabályosság mellett is legfeljebb az átvetés feltételeit magyarázhatjuk meg hozzávetőleg. A szabály nem kizárólagos, sok kivételt tűr meg; például *karsta* és *palsta* kivétel a szabály ama pontja alól, mely szerint a vokális után következő mássalhangzócsoport útját állja a hangok átvetésének.

A magyar jövevényszókat a Wiklund által közölt példákkal összehasonlítván, több pontban lényegbeli hasonlóságot tapasztalhatunk. A magyar hangátvetés feltételei nagyobbára megegyeznek a finn folyékonyak metathézisének feltételeivel. Hasonlóak még abban is, hogy bizonyos nyelvekből átvett kölcsönszavakban az átvetés gyakoribb, mint más nyelvekből eredőkben. Meglepő a hasonlóság még azon kifogásra vonatkozólag is, mellyel Ásbóth a kölcsönszó vokálisának és mássalhangzójának átvetését megdöntöttnek tartja: az átvett magánhangzó a finn kölcsönszóban is megrövidül. Példák, ahol Wiklund biztos hangátvetést lát: f. *hirnua* — fisl. *hrína* (í hosszú!) f. *kilpi* —

¹ A kettős magánhangzó vagy a vokális után következő mássalhangzócsoport megakadályozza a hangátvetést: f. *lantta* — fht. flóz, északi: flott. f. *leipä* — g. **maiba* stb.

² Att det fins en mängd otvetydiga exempel på finsk likvida metates i länord.

fi. *hlíf* (régi kölcsönszó: finn *k* — északi *ch*, *h*) f. *kyrpä* — izl. *skrípr*, f. *perjantai* — ész. **frējandag*, f. *pilsu* — fi. *flis*, de nyelvj. *flis*. Eredeti hosszúságát egyetlen egy metatetikus alak sem tartotta meg.

Azon véleményt, hogy a hangátvetés folytán előbbre került vokális hosszúságát elvesztette, még egy körülmény támogatja: ahol hangátvetés nincsen, ott a magánhangzó nem is rövidült meg. Példák: f. *luodo* — fi. *flód*, ész. *flódr* (régi átvétel), f. *lyijy* — talán ész. **blīwa* f. *raaka* — fi. *hráz*, f. *riimi-sauva* = sv. *primstaf*, f. *riita* (ész. *ríd*) — fi. *stríd*, f. *ruokkeect* — fsv. *brok*, fi. *brók*, f. *rouva* — germ. *vrouve* (diftongus).

Saját nyelvünk történetében is figyelemmel kísérhetjük egy-egy szónak történetét és — bár az adatok szórványosak, mégis néha átvétést lehet feltételezni hosszú, átmenetes fejlődés helyett. Okleveleink alapján láthatunk közvetlen átvétést:

Gergely. 1230: Gregorfolua, 1240: Gregor, 1271: Gergurgata, 1351: Gergurgata, 1460: Gergel. OklSz.

Purva 1086: quo mittit stratam *Purua*. Melich: »ez út nevében személynévől lett helynevet látok s a hasonló személynévet a bolg. *Prüva* — *Prьva* szerb. horv. *Prьve* szóban látom.« NyK. 33:327.

Pulna 1171: Pulna. Melich: szláv *plьna*. NyK. 33:327. Ugyanazon időben több személynév megtartotta a mássalhangzócsoportot.

Trebeta 1183. szláv: *trëbiti*. NyK. 23:331.

Frova 1181. német szó. NyK. 33:342.

Grab, *Graba* 1083—95. Melich: szláv eredetű. Szerb. horv. *Grab*, régies: *Grabka*. NyK. 33:314.

Ezen alakok mellett azonban sok példára akadunk, ahol ejtés-könnyítő vokális van a mássalhangzócsoport két eleme között. Legjellemzőbb példáink:

Balaton 1055: *bolatin*. Melich: cs. *bláto*, t. *blato*, szerb. horv. *blato*, bolg. *bláto*. NyK. 33:303.

berkenye 1055: *brokinarea*, 1259: *berekune*, 1264: *berekne*, 1269: *brekene*, 1274: *Brekyne*, *Berkyne*, *Berekenyo*. OklSz. Miklosich: szb. *brekinja*, t. *brekyňa*. Nyr. 11:116.

gárgya 1277: *garagya*, 1322: *gragya*. OklSz. Miklosich: szb. *gradja*, úszl. *grajo*. Nyr. 11:166.

kalmár 1304: *kalamar*, 1354: *kalamar*, 1399: *kalmar*. OklSz. Németújv. Gl: *kalamar*, NySz. *kalomar*, *kalomaar*, *kolmar*.

parlag 1223: *porolouc*, 1238: *purlog*. OklSz. Miklosich: úszl. *prélog* cs. *priloh*, t. *préloh*. a szerb *parlog* magyar eredetű. Nyr. 11:363.

sólymár 1266: *Solomar*, 1355: *Salmar*. OklSz.

szerda 1199: *Scereda*, 1211: *Zereda*, 1231: *Zerida*, 1320: *Zerdahel* OklSz.

szolga 1197—1480: *Sulga*, 1217: *Zulgageur*, 1222: *Zuluga*, 1223: *Zuluga*, 1247: *Sulgageury*. OklSz.

Biztonsággal kimutatni, hogy a magán- és a mássalhangzó látszólagos cseréje tényleges hangátvetésen vagy a mássalhangzó-csoport megbontásával járó ejtéskönnyítő hangon és azután következő összevonáson alapszik-e, nyelvtörténeti kutatás útján sem igen lehet.

A nyelvelékekből és oklevelekből kimutatható legrégibb alakok már csak akár az összevonásnak, akár az átvetésnek eredményeit tüntetik fel. Pl: *bárd*. Miklosich: ószl. brady, cs: brada. Nyr. 11:144, 1229: *bard*. OklSz.

barlang. Ószl. brlogb. Nyr. 24:324, 1248: *Borlogv*, 1310: *Barlag* stb. OklSz.

barna. Ószl.: *brunū, szerb. bruny, ószl. brunatīnū. NyK. 25:53, 1349: *borna*, 1359: *barna*. OklSz.

berhe. Szarvas G.: lat. bracha. Nyr. 14:50, Schlägli szój.: *berhe*, 1545: *berhe*. OklSz.

bolha. Miklosich: ószl. blūha. Nyr. 11:117, 1252: *Balhagumur*, 1397: *Bolhafalva*. OklSz.

borda. Miklosich: ószl. brūdo. Nyr. 11:117, 1269: *Bordachege*. OklSz.

csorda. T: ěrjeda, ószláv: ěředa. Beszt. szój. csorda és cserda. (Komárom megyében használatos: *cserda*. NyK. 2:466).

kalitka. Szarvas: ószl. klētika. Nyr. 14:50. 1597: *kalitka*. OklSz.

kolbász. Miklosich: ószl. klubasa, úszl. klobasa. Nyr. 11:269, 1352—1405: *kolbazzallasa*, 1373: *kolbaz*. OklSz.

kopolyú. Miklosich: cs. klepeto. Nyr. 11:270. hal kopolte Schlägli szój.-ban.

kormány (Steuerruder) Miklosich: ószl. krūma, rum. kŕmu. Nyr. 11:270, 1520: *kewzeepkorman*. OklSz.

korpa. Miklosich: szb. krupa, or. krupina, rut. lengy. krupa, cs. kroupa. Nyr. 11:271, 1480: *korpa*. OklSz., 1347: *Corpas*.

polyva, *pelyva*. Miklosich: ószl. plēva, úszl. plēva. Nyr. 11:412, Nyelvelékeinkben *pelyva* és *polyva*. NyTSz.

szalma. Miklosich: ószl. slama, Nyr. 11:457, 1368: *Zalmaterch*. OklSz.

szarka. Munkácsi: »keletről hozott birtoka is lehet a magyar nyelvnek. burj. *šazagai*, tung. *sāžiga*.« NyK. 21:126. Miklosich a cs. t. *straka*-ból (tarka) magyarázza. Nyr. 11:458. Melich: »szarka ismert állat volt honfoglaló őseink előtt«. Hangalakjában is magán viseli a honfoglalás előtti szláv hatás bélyegét. Orosz dialektusban: *soroka*, amelynek mása a finn *harakka*. NyK. 26:126. 1338: *Zarka*. OklSz.

szilva. Miklosich: ószl. sliva. Nyr. 11:459. 1263—1326: *Lewstahslyuaia*. OklSz.

turbolya, *turbulya*. Miklosich: cs. trēbule, t. trebulka, úszl. trebelja. Nyr. 11:515. 16. és 17. században *turbolya*. NySz.

Asbóth magyarázata szerint **szeréda*-ból lett *szeréda*, ismételt gyengülés után *szerda*. De a második mássalhangzócsoporthoz a nyelv

ép úgy szokta megbontani — egyszerű ejtéskönnyítő hang közbeszúrásával, mint az elsőt, a szókezdőt. *Szeredában* a második *e*-nek gyengülés útján való keletkezésére nincsen pozitív bizonyítékunk; *e* hang ép úgy lehet ejtéskönnyítő, mint ahogy tényleg az a következő példákban:

Ambrus 1211: *Ambreus*, 1240: *Ambruus*, 1577: *Ambros*, 1504: *Amburus*, *Amborus*, 1597: *Amburus*. OklSz.

galagonya 1369: még *galganya*. OklSz.

Klára, előbb *Kalára*. OklSz.

zabla. Ezen alakja még a *Besztercei* szój.-ben.

gabna még 1561-ben használatos. OklSz.

Endre 1211: *Enderéh*, 1240: *Endere*, 1327: *Endere*. OklSz.

gálnás 1193: *galanas*, 1260: *galnasuelg*, 1271: *galnasuelg* stb. OklSz.

szolga (ószl. szb. *sluga*. Nyr. 11:512), 1197—1480: *Sulga*, 1217: *Zulgageur*, 1222—3: *Zuluga*, 1237: *Zulgageuri*. OklSz.

Megemlítendő még, hogy valamely mássalhangzócsoport, mely az első vokálist követi, a szónak másnemű alakulását eredményezi; mintha igazulást nyerne Wiklund ama véleménye, hogy hangátvetés inkább akkor szokott lenni, amikor a vokális után egyszerű mássalhangzó áll. *barázda* 1095: *brazda*. OklSz., *platyica* (hal) or. *plot'ica*, ném.: *Platz*. Szavunk a szlávból jött. Ethn. 4:187. *palánta* 1488: *planth*, 1567: *palantha*. OklSz. *Palóznak* (falu Zala megyében), 1086: *Ploznic*, 1079: *Poloznic*, *paraszt* a szb. *prosztból*. OklSz. 1291: *Parazth*.

Ide tartoznak az ilyen szók is, mint *flinta*, *flaska* stb.

Két folyékony hang találkozása sem igen lehetséges: *forint* florenusból. 1403: *florentos*, 1407: *Florentos*, 1417: *florentos*, 1504: *Forynthos*, 1555: *Forinthos* OklSz. *Fóris* Florianusból. 1602: *Fóris*. OklSz.

A nyelv segíthet magán másként is: *kláris* — *kaláris* *corallium*, 1458: *Claris*, 1530: *klaris*, 1581: *kalaris*. OklSz.

Biztos csere magán- és mássalhangzó között csak korlátolt számmal mutatható ki:

szikra. Asbóth szerint szláv *iskra*-ból. NyK. 30:214. Vö. *iszkra*, *iszkrázik* (Nógrád, Ipoly) Tsz.

viola — *ibolyából*. Simonyi egy **ivolya* alakot tétélezett fel, mely alak tényleg kimutatható is: *ivolyába* (Lucretia- és Eurialus: *Quarta pars*, 3. vsz.) vö. *vivola*. Com: Jan. NySz.

irt — *rit* (Dunántúl) Tsz.

A népnyelvben hangátvetés feltételezését megengedő alakulások igen gyakoriak. Jellemző példák: *druga* (Szolnok-Doboka m.) és *durga* (Háromszék m, Székelyföld) Tsz. *paprika* — *papírka* (Göcsej) Tsz. *predikál* — *perdikál*. Tsz. *Szluha* — *Szulha* (családnév) Nyr. 4:565, *trágár* — *tárgár* (Csallóköz) Nyr. 1:332, *tréhány* — *terhány* (Veszprém m.) Tsz.

Összegezve a mondottakat a magán- és mássalhangzó átvetéséről a következőket mondhatjuk: a kölcsönszavaknak a finn nyelvben való alakulására illetőleg ennek analógiájára hivatkozva feltehetünk a magyarban is itt-ott egyszerű hangátvetést. A magánhangzó eredeti hosszúságának elvesztése nem zárja ki a hangcserét és — mivel a nyelv a mássalhangzók torlódását egyáltalában nem tűri, az ejtéskönnyítő hangot sem szükséges egy eredetileg hosszú magánhangzónak lassú gyengüléséből és egyúttal az első mássalhangzócsoport megbontásából származtatni. Az ejtéskönnyítő hangot feltüntetető példák mutatják, hogy a bonyolult és átmenetes fejlődés helyett egy egyszerű vokális is megbonthatja a mássalhangzó csoportot. Ha feltesszük, hogy *slugából* közönséges átvetés útján vált *szolga*, — ebből az alakból könnyen magyarázható a *szulga* alak mellett okleveleinkben előforduló *szuluga*, — ez csakis oly processzus, mint *gabnából gabona* stb.

Minden kétséget kizáró bizonyítékunk, hogy a kölcsönszavak alakulása részben egyszerű hangcserén alapszik, nincsen; a rokon nyelveknek s közülök különösen a finn nyelvnek kölcsönszavai, valamint a népnyelvnek gyakori esetei legkönnyebben átvetésből magyarázhatók. Azonban még akkor sem magyarázhatjuk meg »a látszólagos önkényt«, mely mindenféle szabály alól való kivételt enged meg és legfeljebb azon feltételeket lehet kimutatni, melyek a hangcserének kedveznek: t. i., hogy leginkább azon kölcsönszavakban lehet hangátvetés, ahol egy folyékony hang cserél helyet magánhangzóval.

Szembetűnő azonban, hogy ez a hangátvetés nehezen választható el rokon nyelvi jelenségektől. Úgy látszik a magán- és mássalhangzó feltett cseréjénél, mintha a kölcsönszó átvételének pillanatában beállott hanghelyettesítéssel (hangsubstitutióval) volna dolgunk.

Idegen szót a nyelv csakis úgy vesz át, ha ez mintegy a nyelv idomának keretébe illik; mivel egyes hangok, illetőleg idegen hangcsoportok ejtésére új mozdulatok begyakorlása volna szükséges, azért ez idegen hangokat, illetőleg hangcsoportokat saját nyelvünknek megfelelően módosítjuk. Egy artikulációs mozdulat hiánya tehát elősegítheti a hangsubstitutiót. Mássalhangzócsoporton kezdődő eredeti szavunk nincsen és ilyenfajta idegen szavakat szókincsünk analógiájára alakítunk át önkéntelenül. Ez annál könnyebb, mert még jelentésstanilag is teljesen különböző szavak is lehetnek hatással egymásra, mintha ama mechanikai eljárás, melynek az artikulációs mozdulatok könnyítésének

az alapja, volna a fő, mintha a szó alakulása ennek az elvnek volna alárendelve. Így például lehetséges, hogy a csakis a göcseji nyelvjárásban használatos *papírka* (Tsz.) szónak alakulására a nyelvjárásbeli *babirkál*-nak Zala megyében szokásos *papirkál* (szöllőt böngész. Tsz. 1:73) változata hatott...

A rendes metathézistől meg kell különböztetni a részlegest, amidőn nem a hangok, hanem csakis minőségük változik egyik-másik tekintetben. 1. *Palatalizálást* cserél: *egyenes* — *igenyes*, *egenyes* stb. Tsz. *ányoli* — *ámolyi* (Székelyföld) Tsz. *ámolyog* — *ányolog* (Székelyföld) Tsz. *padmaly*, *padlan*, *pandaj* — *pangyal*. Tsz. 2. *cuspájsz* — *csújszpajsz*, *csuszpajz*. Tsz. *processzió* — *proscio*, *prosecció*. Nyr. 6:271 stb. 3. *keménységet* cserél: *hebetel* helyett *hepedel*. Nyr. 7:353, *beteg* helyett *bedek*. Nyr. 7:353. (*Térdepelni* — *térbetyüni*, *tegnap* — *tebnak* (Tsz.) szókban ellenben a zöngéesség helyén maradt.) Más nyelvben is találunk példát, ahol a keménység cserél helyet: örmény *Dikran* — *Tigranes*. (Whitney: *Leben u. Wachstum der Sprache* 73.)

Megemlítendő még azon eset is, amidőn a hangok szokatlan módon cserélnek helyet. Nagyrészt idegen vagy ritkábban használatos szók tartoznak ide. Ezeket a nyelv ugyanis addig »ácsolja-kovácsolja, míg vagy egészben vagy legalább részben érthetőkké nem idomítja.« Nem a hangátvetés eseteit tüntetik fel, de a nép értelmező hajlamából magyarázván népetimológiájához sorolhatjuk az ide tartozó eseteket: *iparkodik* — *ripakodik*. Nyr. 16:474, *abajnac* — *abajanc*. Szarvas egy szlovák »*obadvojec*«-ből (felemás *gabona*) magyarázza. Nyr. 2:491, *csillapít* — *csiplakit* (palóc) Nyr. 8:451, *csajvadék* — *csevejde*. Tsz. *ánslag* — *ánslang*. Nyr. 7:355, *bíndruska* — *brínduska* (ered. oláh. *brînduše*-ből. Nyr. 22:170, *giberics* — *gérbics*, *gír-bics*, *packona* — *patkonca* (magtermő virág). Háromszék m. NyK. 3:5, *pongyola* — *pelengén*, *pelengye*, *plenyuha*. Tsz. *pankrót* — *prankót*, *plankrót*. Nyr. 5:473, *szólamlik* — *mögszomlalik*. Tsz. *spiglóc* — *piskolc* (antimonium). Nyr. 8:566, *víllámlott* — *vimlámlott*. Nyr. 28:428, *fickó* — *kófic* (Répece vid.) Tsz. Tréfás megfordítása a szótagoknak.

Végül felsorolhatjuk a látszólag hangátvetéses alakokat, melyek azonban vagy népetimológián vagy analógiás képzésen alapulnak vagy külön szótókból is magyarázhatók: *anekdóta* — *agdenóta*. Nyr. 27:497, *cserepes* (az ajka kicserepedett. Zilah m. Nyr. 18:238) — *repecses* (az ajkaid. Nyr. 22:368), *ergye* — *eredj*. Tsz. *filoxera* — *kilofereg*. Nyr. 17:476, *eslejtés* — *selejtés*. Tsz. A német »*schlecht*«-ből. Nyr. 7:532. *Hausknecht* — *hauznek*. Nyr. 14:287, *hinyog* — *nyihog*. (vö. *vinyog*). Tsz. *hörög*. Pázmánynál: *röhög* a mell. De előfordul nála *hörög* is. NyK. 15:353, *gyarapodni*. Komjáthnál: *gyaporoyt*. Nyr. 18:362. Töke F.: »és az igazhitbe gyaporodást tenni.« RMKT. 6:116. — *gyaporít* nyelvjárásban is. (Csallóköz Nyr. 1:278, *Palóc*. Nyr. 8:451.) Nem hangátvetés, de szaporít ige.

analógiája. (Külömben gyaparít volna), *későbbre* — később. — Székely mondás: Igen hamar akarod, annál később lesz valami belőle. Nyr. 1:327, *lidérc*, mely Edelpacher szerint egy szláv **ladobirec* alakból lett magyar **lodoverc*-re vezethető vissza váltakozik ludvérc-cel és lucvérrel. Nyr. 5:159, 324, *mafla*. Melich: nem a *maulaffe malaffeből*, mint Szarvas gondolta, (Nyr. 23:275), hanem a ném. *muffel* — *moffelből*, melynek francia megfelelője *moufle*. Nyr. 23:416, *morzsa* — morzsalék = zsurma, zsurmalék. Tsz. Eredetét különféleképen magyarazzák. Szinnyei: vog. marsä (kevés) f. murska (apróra tört vmi) Nyhas. Melich: osztr. baj. dial. mürsen, mürschen, mürseln, mürscheln. »Morzsol az ered. szász mürszen mása.« Nyr. 24:559, (morzsa — romzsa ellenben átvetés. Nyr. 6:43 stb.) Miklosich: zsurmoka s e mellett morzsoka: frustrum massae farinaceae szlávból való. Cs. žmoliti, žmolka, t. žmolka, rum. zūmurku. Nyr. 11:568. Halász: »alapja zsur-sur — (dörzsölni jelentésű ige; l gyakorító, az m momentán továbbképzés. Morzsol nem egyéb, mint a zsurmolnak metathézis folytán keletkezett alakja. De meglehet az is, hogy a mar-ni igével függ össze. Nyr. 12:59, *nyérvog* — vérnyog. Tsz. *palacsinta* (lat. placenta (oláh pläcenta) a görög πλακοῦς-lepény átvétele. A palacsinta szó már a 16. században ismeretes. Magyar Nyelv. 6:261) — a gyakori lapacsinta nyilván népetimológia. — *mosolyog* — somolyog. Tsz. az előbbi igének finnugor eredete, vog. mussi stb. Szinnyei. Nyhas. 36. *somolyog* pedig a kfn. *smollen* (subridere, lächeln. Kluge: Etym. Wbuch) vö. angol smile, t. smeje. NyK. 24:341, *vakmerő* — makverő. Tsz. (Lehet, hogy tréfás szóláson alapszik). *vakarcs* — kavarcs. Tsz. *vékszál* — zégváll. Zala m. Tsz.

Kétes *denevér* átvétele, mely *Edelpacher* szerint a szláv **netober* alakból magyarázható metathézis útján Nyr. 5:154. Nem szomszédos *n* és *d* átvetésére nem találunk egyéb példát. A *denevér* szónak külömben a régi nyelvben más alakja is ismeretes: *pubdenuere* (Schlägli szój.) Szintúgy a nyelvjárásokban: pl. *lapatyír* (nyitravidéki palóc. Nyr. 28:496). *Fogarasi dana-vérből* származtatja, a rossz szellemet jelentő *dana*-ból (mely Zalában — manó, bubus) és vérből. Nyk. 4:136.

Összefoglalva kutatásainkat, a hangátvetés lényegét röviden a következőkben körvonalazhatjuk: a hangok képzettársulási érintkező hatásának eredménye, mely az »egyes emberre szorítkozik ugyan, de kedvező feltételek mellett általánossá lesz. Szórákozottság, az akarat fegyelmetlensége, sietés, elégtelen percepció, — mindez kedvező feltétele lehet a hangok rendellenes sorakozásának.« Ez természetesen nem ok, hanem csak bizonyos logikai következmény. Hasonló a lélektani alapon álló elmélet is, mely a képzettársulásból magyarázza a hangátvetést.

A hangátvetés a nyelv *mechanikájához* van kötve és az artikulációs mozdulatok milyenségéből magyarázandó. Éles határ-

vonalakkal minden egyes esetben a rokon nyelvi jelenségektől elkülöníteni nem lehet; és bár hangsubstitúciónak, népetimológiának, analógiás képzésnek és elégtelen percepciónak sok esetben lehet közreműködő hatásuk, a hangcserét nem lehet ezekre visszavezetni és ily alapon a hangok átvétele nem mondható konvergens jelenségnek, hol a kiindulási pont különböző, de az eredmény ugyanaz.

Alapja az artikuláció, feltétele, hogy ennek mozdulatai és az akusztikai kép ne változzanak meg túlságosan. Innen magyarázható azon körülmény, hogy magánhangzók, mint amelyek a szónak jellemző hangszinét adják, nem cserélnek helyet. (*Munkácsi* szerint a *pipacs* szó, melynek a szerb *papuče* a törzse, hangátvétéssel lett *papicskból* v. ö. népnyelvi *papics*. Nyr. 10:344. Szintúgy *pippant* is **papinból* származtatja. Az ilyenfajta hangátvetés nagyon elszigetelt eset volna és éppen ezért pozitív bizonyítékra szorul.)

*

A magyar nyelvben az igazi hangátvetés eseteinek száma feltűnően nagyarányú. Ennek többféle oka van: a hangátvetés leggyakoribb a rokon mássalhangzójú szavakban, hangutánzó szóalakokban, eltekintve a sok kölcsönszótól és az elszigetelt szóktól, hol az etimológiai tudat nincsen ébren és ahol ennél fogva a hangok rendjének felforgatása sem ütközik akadályba. A hangátvetésnek ez említett kedvező feltételei nyelvünkben megvannak.

NYELVÉSZETI FÜZETEK

— MONOGRÁFIÁK GYŰJTEMÉNYE. —

1. **Simonyi Zsigmond**: **A magyar szórend.** (Ára másfél kor.)
2. **Simai Ödön**: **Marton József mint szótáríró.** (Ára másfél korona.)
3. **Kocsis Lénárd**: **A mondatrészek Brassai mondatelméletében.** (Ára másfél korona.)
4. **Simonyi Zsigmond**: **Tréfás népmesék és adomák.** Nyelvjárási olvasókönyv. (Ára másfél korona.)
5. **Simonyi Zsigmond**: **Az új helyesírás** szövege és magyarázata. (Vászonborítékban másfél korona.)
6. **Rubinyi Mózes**: **Két tanulmány a nyelvészet s a nyelv-művelés történetéből.** Grimm és Révai. A mondat. (Ára egy korona.)
7. **Gombocz Zoltán**: **Nyelvtörténet és lélektan.** (Ára 1 kor.)
8. **Simonyi Zsigmond**: **Helyes magyarság.** (Ára két korona, egész vászonkötésben három korona.)
9. **Varga Ignác, Szabó Dezső, Kertész Manó**: **Nyelvjárási tanulmányok.** (Ára másfél korona.)
10. **Nagy Sándor**: **A váci nyelvjárás.** (Ára két korona.)
11. **Simonyi Zsigmond**: **Elvonás** (elemző szóalkotás). (Ára másfél korona.)
12. **Székely Ábrahám**: **Alanytalan mondataink alanyáról.** (Ára másfél korona.)
13. **Erdélyi Lajos, Horger Antal, Szekő Aladár**: **Nyelvjárási tanulmányok.** (Ára másfél korona.)
14. **Simai Ödön**: **Dugonics mint nyelvújító.** (Ára másfél kor.)
15. **Simonyi Zsigmond (Bartha J., Melich J. és Szilasi M.)**: **A Nyelvtörténeti Szótárról.** (Ára egy korona.)
16. **Berze Nagy János**: **A hevesmegyei nyelvjárás.** (Ára másfél korona.)
17. **Beke Ödön**: **A pápavidéki nyelvjárás.** (Ára két korona.)
18. **Gácsér József**: **Telegdi Miklós nyelve,** különös tekintettel a mondattanra. (Ára két korona.)
19. **Valló Albert, Ágner Lajos, Szenttamási János és Stan Vazul**: **Kölcsönös hatások a hazai nyelvek közt.** (Ára másfél korona.)

20. Szűcs István és Gencsy István: **Nyelvjárási tanulmányok.** (Ára másfél korona.)
21. Kertész Manó: **Analógia a mondatszerkesztésben.** (Ára két korona.)
22. Vértés József: **A gyermeknyelv hangtana.** (Ára egy kor.)
23. Szeglety István: **A főnévi igenév Arany Jánosnál.** (Ára egy korona.)
24. Réger Béla: **A határozott névmutató.** (Ára másfél kor.)
25. Beke Ödön dr.: **A vogul határozók.** (Ára két korona.)
26. Oláh Gábor: **A debreceni nyelvjárás.** (Ára másfél kor.)
27. Náday Pál: **A magyar népetimológia.** (Ára egy korona.)
28. Simonyi Zsigmond: **Az ikes ragozás története.** (Ára egy korona.)
29. Böszörményi Géza: **A jánosfalvi nyelvjárás.** (Ára egy korona.)
30. Geleji Katona István: **Magyar grammatikatska.** (Ára egy korona.)
31. Teleky István: **A tárgyeset Arany Jánosnál.** (Ára egy korona.)
32. Viski Károly: **A tordai nyelvjárás.** (Ára egy korona.)
33. Beke Ödön: **Kemenesalja nyelve.** (Ára egy korona.)
34. Horváth Endre: **A bakonyaljai nyelvjárás.** (Térképpel és rajzokkal. Ára két korona.)
35. Szolár Ferenc: **Jelentés-tanulmányok az asszimilációs jelentésváltozásról.** (Ára egy korona.)
36. Szeremley Császár Loránd: **Jelentés-tanulmányok a komplikációs jelentésváltozásról.** (Ára egy korona.)
37. Bacsó Gyula: **Az adavidéki nyelvjárás fő tekintettel a mondattani sajátságokra.** (Ára egy korona.)
38. Szabó Sándor: **A szigetközi nyelvjárás.** (Ára egy korona.)
39. Vikár Béla: **A regös ének.** (Ára egy korona.)
40. Édes Jenő: **A balatonfelvidéki népnyelv.** (Ára egy kor.)
41. Búzás Győző: **A németes összetételek története.** (Ára egy korona.)
42. Fest Sándor: **Hangátvetés a magyar nyelvben.** (Ára egy korona.)
43. Galambos Dezső: **Tanulmányok a magyar vonatkozó névmás használatáról.** (Ára egy korona.)

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR folyóirata az 1906-i évfolyammal pályájának harmincötödik esztendejét futja.

Mióta Szarvas Gábor megalapította, hiven buzgólkodott megfelelni hivatásának, és törekvése, hatása immár általánosan elismert sikerre vezette. Az ezredéves kiállítás sajtó-bíráló bizottsága is valamennyi szaklapunk közt első helyre állította a Nyelvőrt. Idézzük a hivatalos jelentést szószerint:

»A szakirodalom gazdagsága méltán meglepi a kutatót Magyarország művelődési törekvéseiben. Alig van az ismeretek, a tudományok, a szellemi és anyagi érdekek körében mező, amelyet egy vagy több folyóirat ne szolgálna. Ezek közül nagy jelentőséggel emelkedik ki a Magyar Nyelvőr, 25 éves multjával, amely a nemzeti művelődés terén a magyar nyelv szolgálatában korszakos jelentőségre tudott szert tenni.«

A

MAGYAR NYELVŐR

havonkint legalább három iven jelenik meg (a nagy szünet kivételével). Előfizetés egész évre **10 korona**. Tanítóknak, tanulóknak, lelkészeknek, önképző-köröknek, elemi iskoláknak és szerkesztőségeknek **6 korona**.

A Magyar Nyelvőr föladatait és törekvéseit öt pontban foglalhatjuk össze:

1. Órzi a magyar nyelv eredetiségeit és szépségeit az idegenszerűségek pusztító hatása ellen, s e végre bírálja a sajtót, a szépirodalmat és a tudományos munkákat.

2. Összegyűjti és fejtegeti az írók s a népnyelv stílusbeli szépségeit.

3. Megfelel az olvasóknak a nyelvet illető minden kérdésére.

4. Népszerűsíti a nyelvészet fontosabb eredményeit.

5. Önálló kutatások tárgyává teszi a magyar nyelv szerkezetét s történetét s összegyűjti a nyelv kincseit az irodalomból s a nyelvjárásokból.

==== SZERKESZTŐSÉG ÉS KIADÓ-HIVATAL =====

BUDAPEST IV. FERENC JÓZSEF PART 27. SZ.